

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 8 Sayı: 41 Volume: 8 Issue: 41

Aralık 2015 December 2015

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

ARAPÇA-FARŞÇA-TÜRKÇE MANZUM BİR SÖZLÜK: TUHFETÜ'L-İHVÂN VE HEDİYYETÜ'S-SİBYÂN

A VERSE DICTIONARY ARABIC-PERSIAN-TURKISH: TUHFETÜ'L-İHVÂN VE HEDİYYETÜ'S-SİBYÂN
Kamil Ali GIYNAŞ*

Öz

Manzum sözlükler, Osmanlı Devleti döneminde özellikle öğrencilerin Arapça ve Farsça kelimeleri daha kolay öğrenmelerini ve akılda kalıcılığını sağlamak amacıyla kaleme alınmış eserlerdir. Bu eserlerin kimisi sadece Türkçe-Arapça, kimisi Türkçe-Farsça iken kimileri de Arapça-Farsça-Türkçe yazılmıştır. Üç dille yazılan bu eserlerden birisi de 1160/1747'de Mustafâ b. İbrâhîm tarafından yazılan "Tuhfetü'l-İhvân ve Hediyetü's-Sıbyân" adlı eserdir. Bu çalışmada eserin müellifi ve esere ilgili bilgiler verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Sözlük, Manzum Sözlük, Mustafâ b. İbrâhîm, Tuhfetü'l-İhvân ve Hediyetü's-sıbyân.

Abstract

Verse dictionaries were written to learn Arabic and Persian words and works to ensure the permanence in mind particularly easier for students in the Ottoman Empire period. This only works in some Turkish-Arabic, while others who are of Arabic-Persian-Turkish is written in Turkish. One of these works written in three languages in 1160/1747 in the Mustafa, b. Written by Ibrahim "Tuhfetü'l-İhvân and Hediyetü's - Sıbyân" is his work. In this study, will be given the author of this work and information about the artifact.

Keywords: Dictionary, Verse Dictionaries, Mustafâ b. İbrâhîm, Tuhfetü'l-İhvân ve Hediyetü's-sıbyân.

GİRİŞ

Manzum sözlükler, kelimelerin anlamlarını şiir kalıpları içerisinde veren sözlük çeşitleridir. Bu tür sözlükler özellikle şairler tarafından kaleme alınmışlardır. Bu sözlükler şiir ezberlemenin daha kolay olması düşüncesinden hareketle oluşturulmuşlardır. Şiir ezberleme yoluyla kelimelerin daha kolay kavratılacağı ve dil öğretiminde daha etkili bir öğretim sağlanacağı düşünülmüştür. Manzum sözlüklerde kelimelerin kolay ezberlenmesi düşüncesi yanında sanatlı söyleyişler de esas olmuştur (İlhan, 2007: 47).

Manzum sözlüklerin çeşitlerine bakıldığında Farsça-Türkçe, Arapça-Türkçe, Arapça-Farsça-Türkçe, Boşnakça-Türkçe, Bulgarca-Türkçe, Fransızca-Türkçe, Rumca-Türkçe, Ermenice-Türkçe, Urduca-Farsça-Arapça-Türkçe, Türkçe-Arapça-Farsça-Afganca-Hintçe sözlükler bulunduğu görülmektedir.

Tanıtığımız eser Arapça-Farsça-Türkçe bir manzum sözlüktür. Klâsik Türk Edebiyatında mevcut olan Arapça-Farsça-Türkçe manzum sözlükler şunlardır:

1. Bahâ'üddîn İbn Abdurrahmân-ı Magalkaravî - Ucûbetü'l-Garâyib fî Nazmi'l-Cevahiri'l-Acâyib (827/1424)

Sözlüğün kısa ve meşhur adı Ucûbetü'l-Garâyib'dir. Magalkaravî, sözlüğünü Mehmed ve Ahmed adlarındaki iki oğlunun ezber yoluyla Arapça ve Farsça öğrenmeleri için yazmıştır. Eser, Arapça, ayrıca Arapça metnin ve şiirlerin kısmen Türkçe özeti ve tercümesi olmak üzere dört beyitlik Türkçe bir kıt'a ve 14 beyitlik bir nazmı içeren manzum-mensur bir giriş ile 36 kıt'aya ayrılmış toplam 436 beyitten meydana gelir. Sözlükte, Arapça ve Farsça olmak üzere 2800'ü aşkın kelime bulunur (Öz, 2010: 89-90).

2. Şeyhülharemzâde Şeyh Abdulkerîmzâde - Lugat-i Abdulkerîm (978/1570)

16 kıt'a ve toplam 107 beyit içeren sözlük, küçük yaşta çocuklar için kaleme alınmıştır. İlk yedi kıt'ası ile son dört kıt'asında her üç dilde aynı anlama gelen kelimeler, diğer kıt'alarda ise "fevâid" adı altında bazı bilgiler nazmedilmiştir (Öz, 2010: 165-166).

3. Sun'î-i Malatyavî - Fethu'l-Fettâh (1008/1599)

Fethu'l-Fettâh, eserde adı belirtilmeyen bir şahsın ricası üzerine Malatya'da yazılmıştır. Eser, bir giriş ve yirmi beş kıt'a olmak üzere toplam 400 beyitten meydana gelir (Öz, 2010: 181-182).

4. Kayserili Gencî Pir Mehmed - Genc-i Leâl (1041/1631)

Eser, iki bölümdür. Birinci bölümü Arapça-Türkçe, ikinci bölümü Farsça-Türkçedir (Öz, 2010: 191).

5. Mustafâ Hâkî el-Üsküdârî - Menâzîmü'l-Cevâhir¹ (1042/1632-33)

* Dr., Ahi Evran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

¹ Mustafa Arslan (2012). *Menâzîmü'l-Cevâhir Arapça- Farsça- Türkçe Manzum Sözlük*, İstanbul: Genesis Kitap.

Menâzîmü'l-Cevâhir, bir giriş, 29 kıt'a ve bir bitişten müteşekkil olup, toplam 402 beyittir (Öz, 2010: 192-193).

6. Abdurrahman Zâhidî-i Konevî - Tevfiye (1133/1721)

Tevfiye, hezec bahriyle mesnevi tarzında yazılmış bir giriş ve değişik bahirlerle nazmedilmiş 27 kıt'a ile ayrıca tamamı recez bahriyle yine mesnevi tarzında yazılmış 16 kıt'a ve bir hatime olmak üzere toplam 635 beyitten meydana gelir (Öz, 2010: 222-224).

7. Şeyh Ahmed-i Antakî - Se Zebân² (1135/1723)

Se-zebân, Türk asıllı çocukların Arapça ve Farsça, Arap asıllı olanların Farsça ve Türkçe, yalnızca Farsça bilenlerin de Arapça ve Türkçe öğrenmeleri arzu edilerek yazılmıştır. Eser, Tuhfe-i Şâhidî ve Lugat-ı İbn Ferište kaynak alınarak yazılmış, nazmedilen Farsça ve Arapça kelimeler bu iki manzum sözlükten derlenmiştir. Manzum bir önsöz ile 30 kıt'a ve bir hatimeden ibaret olan Se-Zebân, görülen nüshaya göre toplam 727 beyittir (Öz, 2010: 224-227).

8. Eşref Feyzî - Lugat-i Feyzî/Hoş Edâ (1149/1736)

Hoş Edâ, 11 kıt'aya ayrılmış toplam 337 beyitten meydana gelir. Eser, Tuhfe-i Şâhidî'ye nazire olarak kaleme alınmıştır (Öz, 2010: 232-233).

9. Ahmed Resmî b. İbrahim-i Girîdî - Nazm-ı Girîdî (1153/1740)

Nazm-ı Girîdî, manzum bir giriş ve 14 kıt'aya ayrılmış toplam 198 beyitten ibaret küçük bir sözlüktür (Öz, 2010: 233-235).

10. Mustafa İlmî b. İbrahim - Tuhfetü'l-İhvân ve Hediye-tü's-Sıbyân (1160/1747)

11. Mustafa Keskin b. Osmân - Manzûme-i Keskin³ (1171/1758)

Manzûme-i Keskin, Tuhfe-i Şâhidî'ye nazire olarak nazmedilmiştir. Eser, 74 beyitlik mesnevi tarzında yazılmış bir giriş ile sözlük kısmını oluşturan 27 kıt'a ve bir hatimeden meydana gelir. Sözlüğün tamamı 317, sözlük kısmı 218 beyittir (Öz, 2010: 237-238).

12. Osman Şâkir b. Mustafâ-yı Bozokî - Müsellesnâme-i Şâkir (1210/1795-96)

Müsellesnâme, 43 beyitlik mesnevi tarzında yazılmış bir giriş, sözlük kısmını oluşturan 42 kıt'a ve yine mesnevi tarzında yazılmış 41 beyitlik bir hatimeden meydana gelir. Tamamı 556 beyit, sözlük kısmı 390 beyittir. Sözlükte 1250 Arapça, 1121 Farsça, 1019 Türkçe kelime nazmedilmiştir (Öz, 2010: 249-251).

13. Hasan Aynî - Nazmü'l-Cevâhir⁴ (1236/1821)

Hasan Aynî, 1226/1811 yılında Dürrü'n-Nizâm adıyla nazmettiği manzum sözlüğünü on yıl sonra gözden geçirerek yeniden kaleme almış ve bu kez Nazmü'l-Cevâhir adını vermiştir. Eser, mesnevi tarzında yazılmış 117 beyitlik bir giriş ve 100 kıt'adan oluşur. Toplam beyit sayısı 1300'dür (Öz, 2010: 258-259).

14. Hayret Mehmet Efendi, Tuhfe-i Se-Zebân⁵ (1234/1819)

Tuhfe-i Se-Zebân, mesnevi tarzında yazılmış 35 beyitlik bir giriş ile 74 kıt'a ve 13 beyitlik bir hatimeden oluşur. Eser, sözlük kısmı 821 beyit olmak üzere toplam 869 beyitten meydana gelir (Öz, 2010: 257-258).

15. Çemişkezekli Nasûh Efendi - Tuhfe-i Nushî (1839-1861 arası)

Bir giriş, 52 manzume ve 3 kıt'adan oluşan Tuhfe-i Nushî, toplam 610 beyittir. Eser, Nasûh Efendi'nin oğlu Arif Hikmet tarafından 1297/1880 yılında yayımlanmıştır (Öz, 2010: 270-271).

16. Süleyman Hayrî - Hayrî'l-Lugat (1891'den önce)

Hayrî'l-Lugat, İbnülemin'in verdiği bilgiye göre, şair ve müellif Süleymân Hayrî tarafından yazılmış, üç bin beyitlik bir sözlüktür (Öz, 2010: 283; İnal, 2000: II/914).

1. Eserin Müellifi

Müellif hakkında Osmanlı Müellifleri adlı eserde şu bilgiler verilmektedir:

Mustafâ bin İbrâhîm Efendi

‘Ulûm-ı ‘Arabiyye müntesiblerinden bir zât olup tahşîli Dersa‘âdet’de neşri “Biğa” sancağındandır. 1207 tarihinde şehîden irtihâl ederek “Bayramiç” kazâsının “Kutlu Oba” kıyısında “Çandır” nâm mahalle defn edildi. “Tuhfetü'l-İhvân” ismindeki matbû‘ “Avâmil Tuhfesi” miyân-ı tûllâbda mütedâvildir. Âşâr-ı sâ‘iresi gayr-ı matbû‘dur (Mehmet Tahir, 2000: II/32).

Bu bilgilere göre Mustafâ İlmî bin İbrâhîm Efendi, İstanbul’da tahsil görmüş, Arapça öğretmekle görevli bir müderristir. 1207/1792-93 yılında şehit düşmüş ve Bayramiç kazasının Kutluoba köyünde Çandır adı verilen yere defnedilmiştir. Tuhfetü'l-İhvân adındaki matbu Avâmil Tuhfesi talebeler tarafından kullanılan bir kitaptır. Diğer eserleri basılmamıştır.

Eserinde de kendisiyle ilgili bilgilere ulaşmak mümkündür. Şöyle ki; mukaddimede müellif kendisini “İmâmü'l-ceyşî'l-müslimîn” şeklinde tarif etmektedir. Muhtemelen kendisi Osmanlı ordusunda bir

² Gökhan Ölker, Hidayet Duyar (2013). *Se-Zebân Üç Dilli Arapça-Farsça-Türkçe Manzum Sözlük*, Konya: Palet Yayınları.

³ Atabey Kılıç (2001). *Mustafâ bin Osmân Keskin, Manzûme-i Keskin*, Kayseri: Laçın Yayınevi.

⁴ Ömer Asım Aksoy (1959). *Hasan Aynî ve Nazmü'l-Cevâhir*, Gaziantep: Gaziantep Kültür Derneği Kitap ve Broşür Yayınları.

⁵ Mesut Bayram Düzenli (2015). *Tuhfe-i Se-Zebân*, İstanbul: Erguvan Yayınevi.

müddet imamlık yapmıştır. Ayrıca kendisini İstanbul Aksaray mevkiinde ilim öğretmek amacıyla görevlendiren padişah I. Mahmud'a dua eder:

... şevketli kerâmetli şâh-ı şâhân-ı mu'azzam mâlik-i seyf ü kalem zıllu'llâhi fi'l-'âlem mevlânâ es-sultânü'l-a'zam ve'l-hâkânü'l-eḫḫam ḥâdimü'l-haremeyni's-şerîfeyn Gâzî Sultân Maḥmûd Ḥân selleme'llâhü'l-melikü'l-mennân nazm

İlâhî tâ kıyâmet âl-i Oṣmân
Sa'âdetle ola 'âlemde sultân

Şehinşâha vire 'ömr-i dırâzı
Şikârın ala a'dâ içre bâzî

Sitâre-i bülendi ola ber-ter
Cihânda salṭanatla_ola mu'ammer

Bu 'abd-i kemter-i ḥâkîr ü bende-i pür-takşîr İmâmu ceysi'l-müslimîn Muştâfâ 'İlmî dâ'îlerini maḥmiyye-i İstanbul'da Aksaray kırbında ihyâ buyurdıkları buḳ'a-i meymenet-âşârlarında *ḥayruküm men te'alleme'l-ḳur'âne ve 'allemehü'* ḥadîş-i şerîfiniñ mâ-şadaḳı olan ahyâr u ebrâr zümresinden mu'allimü's-şıbyân naşb u ta'yîn buyurdıklarına teşekküren...

2. Tuhfetü'l-İhvân ve Hediyyetü's-Sıbyân

2.1. Eserin Adı ve Yazılış Sebebi

Tuhfetü'l-İhvân ve Hediyyetü's-Sıbyân, sıbyan mekteplerinde Arapça öğrenen öğrencilerin Farsçayı öğrenmelerine de katkıda bulunmak maksadıyla Mustafâ İlmî b. İbrâhim tarafından 1160/1747 tarihinde yazılmış Arapça-Farsça-Türkçe manzum sözlüktür. Eserde nazmedilen Arapça kelimelerin Lügat-i Ferišteoğlu'ndan derlendiğini ve bu sözlüğün Farsça ve Türkçeye tercümesi olduğunu ve eserin adının *Tuhfetü'l-İhvân ve Hediyyetü's-Şıbyân* olduğunu müellif şu şekilde belirtmiştir:

“Nazar kıldım Ferište_öglü sözine
Güzel görünmiş insânîñ gözine

Ḥâkîkat ḥâl içi ṭolu cevâhir
Edâsında vü ma'nâsında mâhir

Manzûme-i Ferišteḥî'de zıkr olunan cevâhir-i elfâz-ı 'Arabıyyeniñ me'ânisini ebnâ-yı zamân ve şıbyân-ı müslimîne Pârsî-âşinâ olmalarıçün daḫi Pârsî ve Türkî tercemeteyn ile müterceme ve otuz üç kıṭ'ayı müstemile bu risâleyi nazm ve *Tuhfetü'l-İhvân ve Hediyyetü's-Şıbyân* ismi ile müsemma kıldım”

2.2. Eserin Yazıldığı Tarih

Eserin sonunda Fi't-târiḫ başlığıyla verilen iki beyitlik kıt'ada müellif kendisinden yine *imâmü'l-ceys* şeklinde bahsetmiş, ayrıca İlmî mahlasını da kullanmıştır. Bu kıt'aya göre eserin yazıldığı tarih 1160/1747'dir:

Fi't-târiḫ

Minnet Ḥudâ'ya tuḫfe-i nev yâdigâr buldı ḫitâm
Bizden resûl ü âline olsun şalât ile selâm

Ḥamd ü şenâ idüp didi târiḫin imâmü'l-ceys
'İlmî irdi pâyâna ve li'llâhi'l-ḥamd temme'l-keḫlâm

1160

2.3. Eserin Muhtevası

Tuhfetü'l-İhvân ve Hediyyetü's-Sıbyân, mensur bir mukaddime, MK nüshasında 9, MFK nüshasında 15, TSMK nüshasında ise 11 beyit olan mesneviyle devam eder. Sonrasında ise kıt'alar yar almaktadır.

Eser, 33 kıt'adan meydana gelmiştir. Her kıt'anın başında o kıt'anın aruz vezninin hangi bahriyle kaleme alındığı belirtilmiş, son beyitte de ilk mısırda bahir belirtilmiştir. Son beytin ikinci mısrası ise daha çok ilimle ilgili olmak üzere dua, öğüt ya da veciz bir cümle şeklinde yazılmıştır. Kıt'aların başlıkları ve son beyitleri şu şekildedir:

1. El-ḳıṭ' atü'l-ülâ fi'l-baḫrı'r-remeli'l-müşemmeni'l-maḳşûr
Fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilât
Ḥâḳ idüp nazmını âsân tuḫfemiz bula ḫitâm

⁶ “Sizin en hayırlınız Kur'an'ı öğrenen ve onu öğretendir.” Hadis-i Şerif.

⁷ İbni Melek'in 795/1392 yılında kaleme aldığı tahmin edilen Arapça-Türkçe manzum lugat kitabıdır. İbni Melek bu eserini torunu Abdurrahman'ın lugat öğrenmesini kolaylaştırmak düşüncesi ile yazmıştır. Eser, asırlarca büyük ilgi ve itibar gördüğünden birçok kimse tarafından istinsah edilmiş, ona nazireler yazılmıştır (Muhtar, 1993: 21).

2. El-ķıı' atü's-şānıyetü fı'l-baħrı'r-remeli'l-müşemmeni'l-kāmil
Fā' ilātün fā' ilātün fā' ilātün fā' ilātün
'İlm ü taķvā kesb iden 'ālemdē nıv ü aħmes oldı
3. El-ķıı' atü's-şālıšetü fı'l-baħrı'r-remeli'l-müşemmeni'l-maķşūr
Fā' ilātün fā' ilātün fā' ilātün fā' ilāt
Geç ķamudan ŧālib genc ü güher-rā 'ilm bes
4. El-ķıı' atü'r-rābı' atü fı'l-baħrı'r-recezi'l-müşemmeni's-sālımı eczā'ühü
Müstef' ilün müstef' ilün müstef' ilün müstef' ilün
'İlm oldı tāze gül ķatı şaķın oğul cehl oldı ħār
5. El-ķıı' atü'l-ħāmisetü fı'l-baħrı'l-hezeci'l-müşemmeni's-sālımı
Mefā' ilün mefā' ilün mefā' ilün mefā' ilün
Naşīb olmaz sa'ādetden ta'allümden kim itse 'ār
6. El-ķıı' atü's-sādisetü fı'l-baħrı'r-recezi'l-müşemmeni's-sālımı
Müstef' ilün müstef' ilün müstef' ilün müstef' ilün
Cāhil kimesne ķatna oturma bigrız ferri ķaç
7. El-ķıı' atü's-sābı' atü fı'l-baħrı'r-remeli'l-müşemmeni'l-maķşūr
Fā' ilātün fā' ilātün fā' ilātün fā' ilāt
Ger kemāl öĖrenmediñse ehli ile itme öç
8. El-ķıı' atü's-şāminetü fı'l-baħrı'r-recezi'l-müşemmeni's-sālımı
Müstef' ilün müstef' ilün müstef' ilün müstef' ilün
Her kim bu ķitābı oķur 'ilm olur aña ķolay
9. El-ķıı' atü't-tāsi' atü fı'l-baħrı'r-recezi'l-müşemmeni's-sālımı
Müstef' ilün müstef' ilün müstef' ilün müstef' ilün
Üşenmez üstāda ider ħıdmet iden 'ilme iştıyāķ
10. El-ķıı' atü'l-'āşiratü fı'l-baħrı'l-hezeci'l-müşemmeni's-sālımı
Mefā' ilün mefā' ilün mefā' ilün mefā' ilün
Gıce gündüz 'amel ķılĖıl dilerseñ yüzün ola aķ
11. El-ķıı' atü'l-ħādıyetü 'aşera fı'l-baħrı'r-recezi'l-müşemmeni's-sālımı
Müstef' ilün müstef' ilün müstef' ilün müstef' ilün
Bu tuħfeyi oķıyana yā Rabb ola 'ilm ilhām
12. El-ķıı' atü's-şānıyetü 'aşera fı'l-baħrı'r-recezi'l-müşemmeni's-sālımı
Müstef' ilün müstef' ilün müstef' ilün müstef' ilün
Nesne irişmez kimseden Ĥaķ'dan durur cümle vuķū'
13. El-ķıı' atü's-şālıšetü 'aşera fı'l-baħrı'r-remeli'l-müşemmeni'l-maķşūr
Fā' ilātün fā' ilātün fā' ilātün fā' ilāt
Ėāfil olma dın içinde dā'im eyle iħtiyāt
14. El-ķıı' atü'r-rābı' atü 'aşera fı'l-baħrı'l-hezeci'l-müşemmeni's-sālımı
Mefā' ilün mefā' ilün mefā' ilün mefā' ilün
Ma'ārif ehlini sev ķılma nā-dān ile iħtilāt
15. El-ķıı' atü'l-ħāmisetü 'aşera fı'l-baħrı'r-recezi'l-müşemmeni's-sālımı

Müstef' ilün müstef' ilün müstef' ilün müstef' ilün
Üstâda irmeyen kişi maşşudın idemez şümül

16. El-ķıķ' atü's-sâdisetü ' aşera fi'l-baħri'r-recezi'l-müşemmeni's-sâlimi
Müstef' ilün müstef' ilün müstef' ilün müstef' ilün
Geçilmez ilin öñine geçem diyüben urma lâf
17. El-ķıķ' atü's-sâbi' atü ' aşera fi'l-baħri'r-recezi'l-müşemmeni's-sâlimi
Müstef' ilün müstef' ilün müstef' ilün müstef' ilün
Yanuña qalmaz itdugin gel olmaz şüm nefse esir
18. El-ķıķ' atü's-sâminetü ' aşera fi'l-baħri'l-hezeci'l-müşemmeni's-sâlimi
Mefâ' ilün mefâ' ilün mefâ' ilün mefâ' ilün
Bulanlar Haķķ'a tođrı yol dü ' âlemde olur sulţân
19. El-ķıķ' atü't-tâsi' atü ' aşera fi'l-baħri'l-hezeci'l-müşemmeni's-sâlimi
Mefâ' ilün mefâ' ilün mefâ' ilün mefâ' ilün
İlin ' aybını arama ' aybdan ol berî selim
20. El-ķıķ' atü'l-ısrüne fi'l-baħri'r-recezi'l-müşemmeni's-sâlimi
Müstef' ilün müstef' ilün müstef' ilün müstef' ilün
' İlm ü kemâle ceħd iden ' âlemde bulur her murâd
21. El-ķıķ' atü'l-hâdiyetü ve'l-ısrüne fi'l-baħri'r-recezi'l-müşemmeni's-sâlimi
Müstef' ilün müstef' ilün müstef' ilün müstef' ilün
' İlm ü ' amel şuyı ile qalbin şıvar bitsün riyâz
22. El-ķıķ' atü's-sâniyetü ve'l-ısrüne fi'l-baħri'l-hezeci'l-müşemmeni's-sâlimi
Mefâ' ilün mefâ' ilün mefâ' ilün mefâ' ilün
Eger var ise idrâkin qulađ urup dilimden qab
23. El-ķıķ' atü's-sâlişetü ve'l-ısrüne fi'l-baħri'r-recezi'l-müşemmeni's-sâlimi
Müstef' ilün müstef' ilün müstef' ilün müstef' ilün
Düşerse câhil diline bî-şek ħarâb olur kitâb
24. El-ķıķ' atü'r-râbi' atü ve'l-ısrüne fi'l-baħri'r-recezi'l-müşemmeni's-sâlimi
Müstef' ilün müstef' ilün müstef' ilün müstef' ilün
Qalbini dünyâdan kesen ħam çekmeden bulur felâħ
25. El-ķıķ' atü'l-ħâmisetü ve'l-ısrüne fi'l-baħri'l-müteķâribi's-sâlimi
Fe' ülün fe' ülün fe' ülün fe' ülün
Düzildi qoşıldı kitâb uş tutın ħuş
26. El-ķıķ' atü's-sâdisetü ve'l-ısrüne fi'l-baħri'l-hezeci'l-müşemmeni's-sâlimi
Mefâ' ilün mefâ' ilün mefâ' ilün mefâ' ilün
Velî nefsiñ belâsından delü bulup durur maħiş
27. El-ķıķ' atü's-sâbi' atü ve'l-ısrüne fi'l-baħri'r-remeli'l-müşemmeni'l-maşşür
Fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilât
Qalbi şâfi' kıl ħasedden kimse ile tutma kın
28. El-ķıķ' atü's-sâminetü ve'l-ısrüne fi'l-baħri'r-recezi'l-müşemmeni's-sâlimi
Müstef' ilün müstef' ilün müstef' ilün müstef' ilün
' İlm ü ' ameldir kişıye vâcib olan nedir mâl

29. El-ķıı' atü't-tâsi' atü ve'l-ı̄ı̄rüne fi'l-baħrı'r-recezi'l-müşemmeni's-sâlimi
Müstef' ilün müstef' ilün müstef' ilün müstef' ilün
Rızķı Ğudâ yetişdirür 'ilm ü kemâle cehd ķıl
30. El-ķıı' atü'ş-selâşüne fi'l-baħrı'l-hezeci'l-müşemmeni's-sâlimi
Mefâ' ilün mefâ' ilün mefâ' ilün mefâ' ilün
Didügimi dimez iseñ ķo bize virme sen şudâ'
31. El-ķıı' atü'l-hâdiyetü ve'ş-selâşüne fi'l-baħrı'r-remeli'l-müşemmeni'l-maķşür
Fâ' ilätün fâ' ilätün fâ' ilätün fâ' ilät
Kendüñedir itdügün ihşân u eylik yâ kime
32. El-ķıı' atü'ş-sâniyetü ve'ş-selâşüne fi'l-baħrı'l-hezeci'l-müşemmeni's-sâlimi
Mefâ' ilün mefâ' ilün mefâ' ilün mefâ' ilün
Ğudâ'yı zıkr idüp aĝla günâhlardan idüp i' râz
33. El-ķıı' atü'ş-sâlişetü ve'ş-selâşüne fi'l-baħrı'r-recezi'l-müşemmeni's-sâlimi
Müstef' ilün müstef' ilün müstef' ilün müstef' ilün
Ğayr ile yâd iden faķiri maĝfiret eyleye Ğaķ

Ķıt'alar ve beyit sayıları ise řu şekildedir:

1. ķıt'a: 44 beyit	18. ķıt'a: 42 beyit
2. ķıt'a: 21 beyit	19. ķıt'a: 37 beyit
3. ķıt'a: 23 beyit	20. ķıt'a: 30 beyit
4. ķıt'a: 23 beyit	21. ķıt'a: 24 beyit
5. ķıt'a: 10 beyit	22. ķıt'a: 25 beyit
6. ķıt'a: 31 beyit	23. ķıt'a: 19 beyit
7. ķıt'a: 31 beyit	24. ķıt'a: 13 beyit
8. ķıt'a: 30 beyit	25. ķıt'a: 34 beyit
9. ķıt'a: 31 beyit	26. ķıt'a: 23 beyit
10. ķıt'a: 13 beyit	27. ķıt'a: 24 beyit
11. ķıt'a: 20 beyit	28. ķıt'a: 27 beyit
12. ķıt'a: 28 beyit	29. ķıt'a: 29 beyit
13. ķıt'a: 14 beyit	30. ķıt'a: 15 beyit
14. ķıt'a: 13 beyit	31. ķıt'a: 42 beyit
15. ķıt'a: 30 beyit	32. ķıt'a: 17 beyit
16. ķıt'a: 29 beyit	33. ķıt'a: 15 beyit
17. ķıt'a: 22 beyit	Tarih ķıt'ası: 2 beyit

Toplam: 831 beyittir.

En sonda ise eserin yazıldıĝı tarih iki beyitlik bir ķıt'a ile belirtilmiştir:

Minnet Ğudâ'ya tuħfe-i nev yâdigâr buldı Ğitâm
Bizden resül ü âline olsun şalât ile selâm

Ğamd ü şenâ idüp didi târiħin imâmü'l-ceyş
'İlmî irdi pâyâna ve li'llâhi'l-ħamd temme'l-keleâm

1160

Eserde kelimelerin karşılıkları kelime altlarına yazılan 1'den 10'a kadar sayılarla verilmiştir. Ayrıca karşılıkları verilecek olan kelimenin üstü kırmızı mürekkeple çizilmiştir:

Ğaĝ ķâf u küh beñ şâme Ğâl dostlık düsti vü Ğalâl
1 1 1 2 2 2 3 3 3

Ğüzel geç ü řabiħ aralıķlar ķâf-hâ vü Ğilâl
4 4 4 5 5 5

Fahm ü zükāl kōmür durur hem hüt u nün māhī balık
 6 6 6 7 7 7 7
 Dün yarısı bürhe vü nīm-şeb hem ağır girān şikāl
 8 8 8 9 9 9

Karşılığı verilecek olan ilk kelime bazen, Arapça, bazen Türkçe, bazen de Farsçadır. Aşağıdaki beytin ilk mısraında Arapça *cerr* kelimesi verilmiş, ardından Farsça ve Türkçe karşılığı verilmiştir. Aynı mısra da Türkçe *borçlı* kelimesi verilmiş, ardından Arapça ve Farsça karşılığı verilmiştir. İkinci mısra da karşılığı verilecek ilk kelime olan *devr* Arapça, ikinci kelime *kın* ise Türkçedir:

Cerr ü keşiden çekmek *borçlı* gārim ü vām-dār
Devr ü kerdiden dönmekdir *kın* ğımd ü niyām

Aşağıdaki beytin ilk mısraında karşılığı verilecek olan ilk kelime *aceblemek* Türkçe, karşılığı verilecek ikinci kelime *kol* da Türkçedir. İkinci mısra da karşılığı verilecek ilk kelime *pejāvend* Farsça, ikinci kelime *düdük* ise Türkçedir:

‘*Aceblemek* şüküften ü tefekküh *kol* ‘azud bāzū
Pejāvend ü sened tayağ *düdük* nāy ney ü mizmār

Karşılığı verilecek olan Arapça, Farsça ya Türkçe kelimenin genellikle diğer iki dilden birer karşılığı verilmiştir. Ancak daha fazla karşılık verildiği de görülmektedir. Karşılığı verilen kelimelerin karşılıkları birden fazla olduğunda ve bu karşılıklar ilk mısraa sığmadığında mısraın kenarında mısraın aşağıdaki mısra da devam ettiğini göstermek için *merhūn* ibaresi yazılmıştır. Aşağıdaki beyitte Türkçe tanık kelimesinin Farsça ve Arapça 9 karşılığı, ikinci mısradaki Farsça perde kelimesinin Türkçe ve Arapça 3 karşılığı verilmiştir:

Tanık güvāh şahid ‘adl huccet şehid ü beyyine [merhūn]
 8 8 8 8 8 8 8
 Hem-çü delil hādī ‘alem *perde* tutuğ hicāb sedil
 8 8 8 9 9 9 9

Aşağıdaki beytin tamamında yol kelimesinin Farsça ve Arapça 13 karşılığı verilmektedir:

*Yol*rāh u şir‘a şāri‘ u senen şirāt meslek ü fecc
 1 1 1 1 1 1 1 1
 Çün nehc ü minhāc menhec ü mezheb ü meş‘ab u sebīl
 1 1 1 1 1 1

Sözlükte geçen kelimelerin türlerine bakıldığında her çeşit sözcük türünün olduğunu görmekteyiz. Fiil çekimlerine baktığımızda masdarın ilk sırayı aldığını söylemek mümkündür. Az da olsa emir kipinin kullanıldığını görmekteyiz.

Ayrıca özellikle Farsça ve Arapça kelimelerin karşılıkları verildiğinde tek kelime ile karşılanamayan kavramlar için Türkçe kelime gruplarının kullanıldığını görüyoruz.

Manzum sözlüklerin birçoğunda her bir kıt’anın bir konuya hasredildiğini görüyoruz: Örneğin birinci kıt’a yemeklerle ilgili kelimeler, ikinci kıt’a kıyafetler, üçüncü kıt’a bitkilerle ilgili kelimelerden vb. bahseder. *Tuhfetü’l-ihvān ve Hediyetü’s-sıbyān*’da ise kıt’alarda kelimeler rastgele verilmiş, herhangi bir sınıflandırma yoluna gidilmemiştir.

Aşağıda örnek olarak beşinci kıt’anın metni verilmiştir:

5

El-ķıķ‘ atü’l-hāmisetü fi’l-bahri’l-hezeci’l-müşemmeni’s-sālīmi

- 1 Şahābe sözleri aķvāl-i yārān-ı resül āşār
 ‘Adū gülmek şemātet ü hırış şaçu beşār nişār
- 2 Melāze vü lehā diliñ durur bağ ğıll u kayd u bend
 Taşaddī rüy-kerdiden yüzün dönmekdir ev ked dār
- 3 ‘Aceblemek şukuften ü tefekküh ķol ‘azud bāzū
 Pezāvend ü sened tayağ düdük nāy ney ü mizmār
- 4 Furüziden telehhüb ü telezzā od yalınlamak

Üşengen sust ü kâhil kıomamak bâz-dâşten ü ihşâr

- 5 İki kıat zı' f ü dutâ Başra balı menn terânkubîn
Hâfîf yağmurdur ırkâk tıall ü hem ilkyaz rebî' bahâr
- 6 Veşâk ' ahd ü ısr peymân yemîn ü ceng vegâ perhâş
Tamar oldı reg ü ' ırk süci şatan mey-furüş ħammâr
- 7 Yegâneġi tevaĥĥud yalnızlık buz cemed heser
Ekin tıomı lebûs câme kıaşırga düle vü ı' şâr
- 8 Bi-ma' şıyyet fujûlîden ü ezz günâha kıındırmaq
Kırañ kenâr taraf çuvalduza pendüz di hem mismâr
- 9 Dürüb envâ' u ġün-â-ġün çetik sinnevr ü gurbe kıttı
Büyük olmak buzurg şoden berâ' at şol çep ü yesâr
- 10 Mefâ' ilün mefâ' ilün mefâ' ilün mefâ' ilün
Naşîb olmaz sa' âdetden ta' allümden kim itse 'âr

2.4 Eserin Nüşhaları

Tuhfetü'l-ihvân ve Hediyyetü's-sıbyân'ın biri Millî Kütüphane'de, biri M. Fatih Köksal'ın özel kütüphanesinde, biri de Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde olmak üzere üç nüshası tespit edilebilmiştir.

2.4.1. Millî Kütüphane Yz A 2289 nüshası

205x130, 145x70 mm ölçülerinde, 68 yaprak, 13 satırlı, harekeli nesihle, çiçek filigranlı kâğıda siyah mürekkeple yazılmış. Sırtı bordo meşin, harab halde, kapakları kâğıt mukavva bir cilt. Sözbaşları ve sözüstleri kırmızı, yaprakları rutubet lekeli. 1959 yılında Vehbi Cem Aşkur'dan satın alınmıştır.

Baş: Hamd-i bî-gâye ve sipâs-ı bî-nihâye ol âlim-i bî-zevâle ki...

Son: Müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün

Hayr ile yâd iden fakîri maġfiret eyleye Hak

2.4.2. M. Fatih Köksal Özel Kütüphanesi nüshası

185x105, 115x55 mm ölçülerinde, 69 yaprak, 13 satırlı, harekeli nesihle, krem renkli, aharlı, ince, suyollu, çiçek filigranlı kâğıda siyah mürekkeple yazılmış. Başlıklar ve kelime numaraları surh. Sırtı pembe bez üstüne ince siyah meşin kaplanmış, çiçek desenli kâğıt kaplı mukavva cilt. Müstensihî: "Mülûkî" olarak bilinen (ma'rûf bi-Mülûkî) Süleymân. Nüşhanın sonundaki 1160 tarihi istinsah değil eserin telif tarihidir. Metnin bitiminden sonra İmâmu'l-ceyş adlı birinin "Fî't-târîh" başlığı altında bir tarih kı'ası vardır. Son mısraı şudur: 'İlmî irdi pâyâna ve lillâhi'l-hamd temme'l-kelâm

Baş: Hamd-i bî-gâye ve sipâs-ı bî-nihâye ol âlim-i bî-zevâle ki...

Son: Müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün

Hayr ile yâd iden fakîri maġfiret eyleye Hak

2.4.3. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Revan 1896 nüshası

Srtı kırmızı deri, üzeri yeşil ebru kâğıt kaplı, yıldız zencirekli, şemseli, müklepli bir cilt içerisinde; 227x135 (144x66) mm ölçüsünde, 13 satırlı, 65+IV yapraklı. Serlevha tezhipli ve sayfalar yıldız cetvelli olup Arapça kelimeler, kıta başları ve vezinler kırmızı mürekkeple belirlenmiştir. İtmam ve feraġ kayıtları yoktur.

Baş: Hamd-i bî-gâye ve sipâs-ı bî-nihâye ol âlim-i bî-zevâle ki...

Son: Müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün

Hayr ile yâd iden fakîri maġfiret eyleye Hak (Öz, 2010: 242)

SONUÇ

Manzum sözlükler, Klâsik Türk Edebiyatı geleneği içerisinde şiirin kolay ezberlenebilmesi ve akılda tutulabilmesi hasebiyle çok rağbet görmüşlerdir. Bu sözlüklerden birisi de Mustafâ İlmî b. İbrâhîm tarafından 1160/1747 yılında kaleme alınan *Tuhfetü'l-ihvân ve Hediyyetü's-sıbyân* adlı eserdir. Bu makalede eserin müellifi, adı, yazılış tarihi, içeriğinden bahsedilmiş, ayrıca nüshaları tanıtılmıştır. Eser, müstakil bir çalışma olarak daha sonra yayımlanacağından çalışmada örnek olarak eserin bir kı'asına yer verilmiştir.

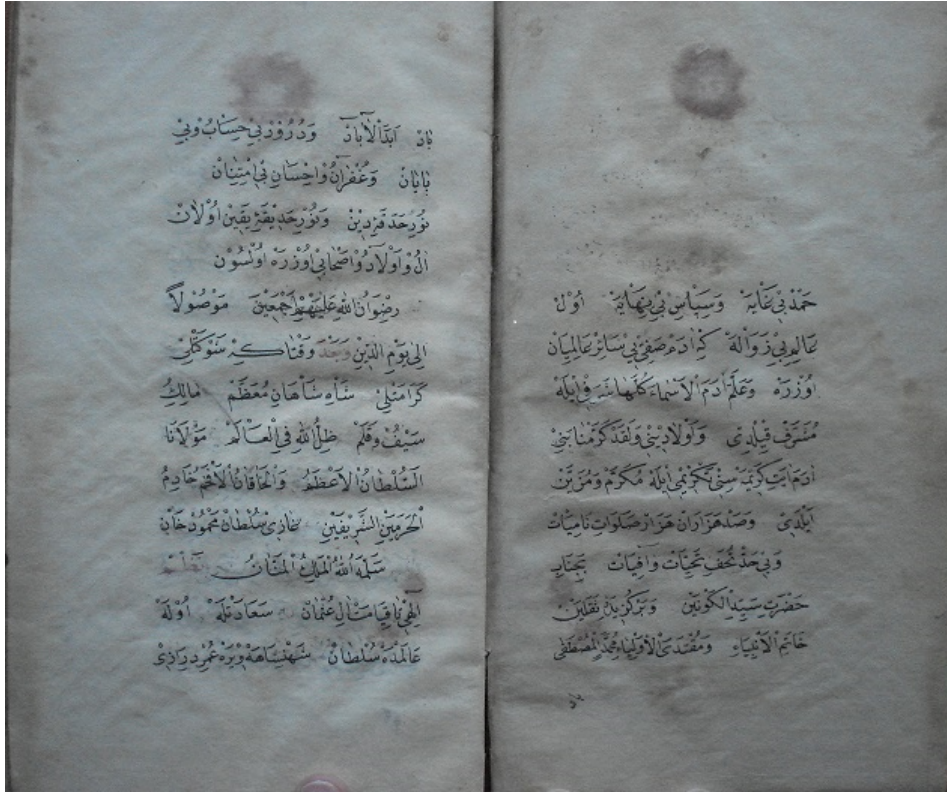
هذا كتاب تحفة لأخوان هدية النبيان

بسم الله الرحمن الرحيم

حمد في غاية وسباس في نهاية أول
علم في ذواله كيه آدم صفي في سائر عالميان
أوردت وعلم آدم الأسماء كلها شرف في آية
مُشرف في آية وآية ديجي ولقد كرمتنا
بني آدم آية كريمه سبي كرمي آية مكرم ورمين
أبدي وصده بلان هزار صلوات تأيمات
وفي حد تحف تحيات وأفانيات بجناب
حضرت سيد الكونين وبرزندة نقلت
خاتم آيتيا ومفتدي الأويلا محمد المصطفى باد

أبدى باد ودرود في حساب وفي بايان
وعفان واحسان في امتيان نور حدة في دين
ونور هدية في عين أولان آل وأولاد وأصحابي
أوردت وأنتون رضوان الله عليهم أجمعين
موصول إلى يوم الدين **و بعد** وقت آية
شوكلي كرامتي شاد قائمان معظّم
مالك سيف وقلم ظل الله في العالم مولانا
السلطان الأعظم **و الحمد** قال الأرحم
خادم الحرمين الشريفين عازي سلطان محمود
خان سله الله الملك المنان **نظم** إلهي تا
قيام حال عثمان سعادته أوله عالمه
سلطان شهينشاهه في رعمود رازي
شكرا لينة آية اعلا الجرح بازي رستار بلندي

Tuĥfetü 'l-iĥvān ve Hediyetü 'ş-şıbyān Millî Kütüphanesi 1b-2a

Tuĥfetü'l-iĥvân ve Hediyetü's-şıbyân M.Fatih Köksal nüshası 1b-2a

KAYNAKÇA

- AKSOY, Ömer Asım (1959). *Hasan Aynî ve Nazmü'l-Cevâhir*, Gaziantep: Gaziantep Kültür Derneği Kitap ve Broşür Yayınları.
- ARSLAN, Mustafa (2012). *Menâzîmü'l-Cevâhir Arapça- Farsça- Türkçe Manzum Sözlük*, İstanbul: Genesis Kitap.
- Bursalı Mehmed Tâhir (2000). *Osmanlı Müellifleri*, Haz: Mustafa Tatçı, Cemal Kurnaz, Ankara: Bizim Büro Yayınları.
- DÜZENLİ, Mesut Bayram (2015). *Tuĥfe-i Se-Zebân*, İstanbul: Erguvan Yayınevi.
- İLHAN, Nadir (2007). *Geçmişten Günümüze Sözlükçülük Geleneği ve Türk Dili Sözlükleri*, Elazığ: Manas Yayıncılık.
- İNAL, İbnülemin Mahmud Kemal (2000). *Son Asır Türk Şairleri (Kemâlü's-Şuarâ)*, (Haz: M. Kayahan Özgül), Cilt: II, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- KILIÇ, Atabey (2001). *Mustafâ bin Osmân Keskin, Manzûme-i Keskin*, Kayseri: Laçın Yayınevi.
- MUHTAR, Cemal (1993). *İki Kur'an Sözlüğü Luğat-ı Ferišteoğlu ve Luğat-ı Kânûn-ı İlâhî*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- ÖLKER, Gökhan – DUYAR Hidayet (2013). *Se-Zebân Üç Dilli Arapça-Farsça-Türkçe Manzum Sözlük*, Konya: Palet Yayınları.
- ÖZ, Yusuf (2010). *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.